

Ranovizantijski grad na Gradini u Bakincima

Bojan Vujinović
Gradiška

Arheolozi vjeruju da su na Gradini u Bakincima pronašli ranovizantijski grad za koji postoji mogućnost da je vremenom prerastao u episkopsko sjedište, najvjerojatnije nakon 535. godine, u Justinijanovoj obnovi utvrđenja u Panoniji i Dalmaciji.

Gradina u selu Bakinci nalazi se na sjeveru Bosne i Hercegovine, na obroncima planine Kozare u sjeverozapadnom dijelu opštine Laktaši (Sl. 1).

Gradinu sa sjeverozapada okružuje rijeka Osor-na, a s jugozapada potok Gavranovac, koji se u nju ulijeva. S jugozapadne strane nekada je postojao još jedan potok, ali je on vremenom presušio i ostalo je samo korito kao nijemi svjedok njegovog postojanja. U podnožju Gradine, s istočne strane, ispod zemljanog utvrđenja zvanog

Karaula, nalazi se potok Popišanac, kao i aktivan izvor pitke vode, čije ime u narodu nije poznato.

Kompletan prostor ovog arheološkog lokaliteta na katastarskim kartama vodi se pod nazivom "Gradina" i "Marije Terezije Grad" te su mještani sela Bakinci upravo iz tog razloga *pogrešno* mislili da je Marija Terezija podigla ovo utvrđenje.

Istorijat istraživanja

Prva nestručna iskopavanja na ovom lokalitetu vršena su 30-ih godina 20. vijeka od strane mještana sela Bakinci. Ta iskopavanja su sačuvana kroz predanja mještana, koji i danas svjedoče o tome, a djelimično se pominju i u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* iz 1988. godine. Tu se navodi da su mještani 1936. godine pronašli bistu ukrašenu lovorovim listom, ali da je vremenom uništena.¹ Ova nestručna iskopavanja registrovana su kroz rekognosciranja 2012. godine na četvrtastoj prostoriji donjeg grada, gdje je sjeverni (odbrambeni) zid potpuno devastiran.

Lokalitet Gradina stručno je ubiciran 80-ih godina 20. vijeka od strane arheologa Zavičajnog muzeja Gradiška, gospodina Milana Đurđevića. Ta istraživanja publikovana su u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine*, 1988. godine, pod imenom "Gradina-Bakinci". Tu se navodi da je rekognosciranjem Gradine pronađeno rimsko utvrđenje većih dimenzija, koje s istočne strane ima očuvane zidove u širini od 1,5 metra. Oko Gradine je pronađena i veća količina rimske cigle i tesanog kamena.²

Sl. 1. Položaj lokaliteta Gradina u selu Bakinci na karti Bosne i Hercegovine

¹ Đurđević 1988, 50.

² Đurđević 1988, 50.

Sl. 2. Pogled na baziliku A tokom arheoloških istraživanja

Sl. 3. Episkopski presto bazilike „A“

Sl. 4. Pogled na oltar – časna trpeza s postamentom, episkopski presto i subselijum

Tek 30-ak godina kasnije (2012. godine), na poziv mještana sela, koji svakodnevno viđaju ogromne komplekse zidnih ostataka, arheolozi su obavili revizioni pregled terena. Tada su iz-

vršena i prva sondažna arheološka istraživanja, koja su nastavljena i 2013. godine.

Cilj istraživanja bio je utvrđivanje namjene utvrđenja i pratećih objekata van njegovih zidina, kao i period njihovog egzistiranja.

Metodologija je podrazumijevala ubiciranje objekata kroz rekognosciranje i postavljanje probnih sondi na vidljive konture zidova te skidanje različitih kulturnih slojeva do podnice objekata.

Utvrđeno je da se grad sastoji od tri platoa – gornjeg, srednjeg i donjeg grada, dok su sondažna istraživanja vršena samo na gornjem gradu, kada je pronađena unutrašnja prostorija nekog većeg kompleksa. Oko grada postoji i veliki broj pratećih objekata najvećim dijelom s istočne i južne strane.

S istočne strane grada, izvan odbrambenih zidina, sondažnim arheološkim istraživanjima, identifikovana su dva objekta. Riječ je o ranohrišćanskim bazilikama, koje su prema hronološkom redoslijedu pronalaženja označene kao bazilika „A“ i bazilika „B“.

Bazilika „A“

Rekognosciranjem 2012. godine, oko 300 metara istočno od Gradine, ubiciran je objekat imponantnih dimenzija s polukružnim zidom na istoku.

Pretpostavljeno je da se radi o crkvi, što je i ustanovljeno sondažnim arheološkim istraživanjem (sonda 1/12). Istraživanja su bila usmjerena na oltar, gdje je pretpostavljeno da će se dobiti najveći broj podataka (Sl. 2). Ustanovljeno je da je riječ o kasnoantičkoj bazilici, što je utvrđeno na osnovu kamene plastike, koja analogijama upućuje na pomenuti period.

Riječ je o trobrodnoj bazilici s jednom, spolja i iznutra polukružnom apsidom (Sl. 7). Bazilika je građena od lomljenog i pritesanog kamena, vezanog krečnim malterom, dok je pod bio sačinjen od malterskog premaza na podlozi od lomljene sedre i kamena. Opeke nisu pronađene u zidovima, ali sudeći po mjestu njihove koncentracije u šutu, vjerovatno su korištene za nadvratne lukove. Ta opeka često ima vidljive tragove prstiju, napravljene prije pečenja, što je kroz vezivanje s krečnim malterom uticalo na veću stabilnost tokom zidanja. Na pojedinim dijelovima javljali su se i veći fragmenti sige, s tragovima klesanja

i krečnog maltera, pa se pretpostavlja da je i taj materijal korišten kroz gradnju određenih dijelova bazilike.

Središnji brod bazilike vjerovatno je bio prekriven krovom na dvije vode, dok su bočne prostorije (brodovi) imale krov na jednu vodu. Krov je bio prekriven rimskim crijepom na drvenim gredama, čiji fragmenti su pronađeni u šutu južnog broda bazilike.

U oltaru bazilike, uz unutrašnji zid apside, pronađen je episkopski presto (Sl. 3) i subselijum, odnosno sveštenečke klupe. Zapadno od episkopskog prestola pronađeno je postolje za menzu, odnosno časnu trpezu (1,30 x 0,80 m) s četvrtastim usjekom za stub, koji je držao časnu trpezu. Ispred ovog postolja, s njegove zapadne strane, pronađen je četvrtasti postament (0,75 x 0,75 m), koji je predstavljao prilaz časnoj trpezi. Prilaz i postolje za časnu trpezu bili su omalterisani (Sl. 4). S južne strane na prelasku iz oltara u južni brod pronađen je prag rađen od rimske cigle (0,80 m) (Sl. 5). Uz istočni zid južnog broda, na djelimično očuvanoj klupi (0,50 m), pronađene su freske s nejasnim predstavama (Sl. 6). Na prelazu iz naosa u južni brod pronađena su dva postamenta napravljena od krečnjačke sedre s usjecima za drvene grede, žlijeb za dasku i rupe za гвозdene klinove.

Sjeverni brod bazilike "A", uslijed nagiba terena, dosta je niži u odnosu na naos i južni brod, koji je djelimično ukopan u zemlju. Taj problem riješen je postavljanjem postamenta (0,75 x 0,75 m), koji imitira stepenicu i niveliše prelaz u sjeverni brod (Sl. 2).

Dijelovi oltarske pregrade nisu nađeni *in situ*, ali je na prelazu iz oltara u naos pronađen postament oltarske pregrade (0,40 x 5,75 m) rađen od lomljenog kamena.

Bazilika "A" bogata je nalazima kamene plastike, koja se na osnovu mjesta pronalazjenja može podijeliti u dva dijela: fragmenti uzidani u episkopski presto i fragmenti pronađeni u ostalim istraženim dijelovima bazilike.

Episkopski presto sagrađen je od tri stepenika. Posljednji stepenik (0,75 x 0,80 x 0,75 m) predstavlja "ostavu" fragmenata kamene plastike, koja je vjerovatno prenesena iz neke druge bazilike ili predstavlja stariju fazu ove bazilike.

U episkopskom prestolu pronađene su dvije parapetne ploče i dijelovi crkvenog namještaja.

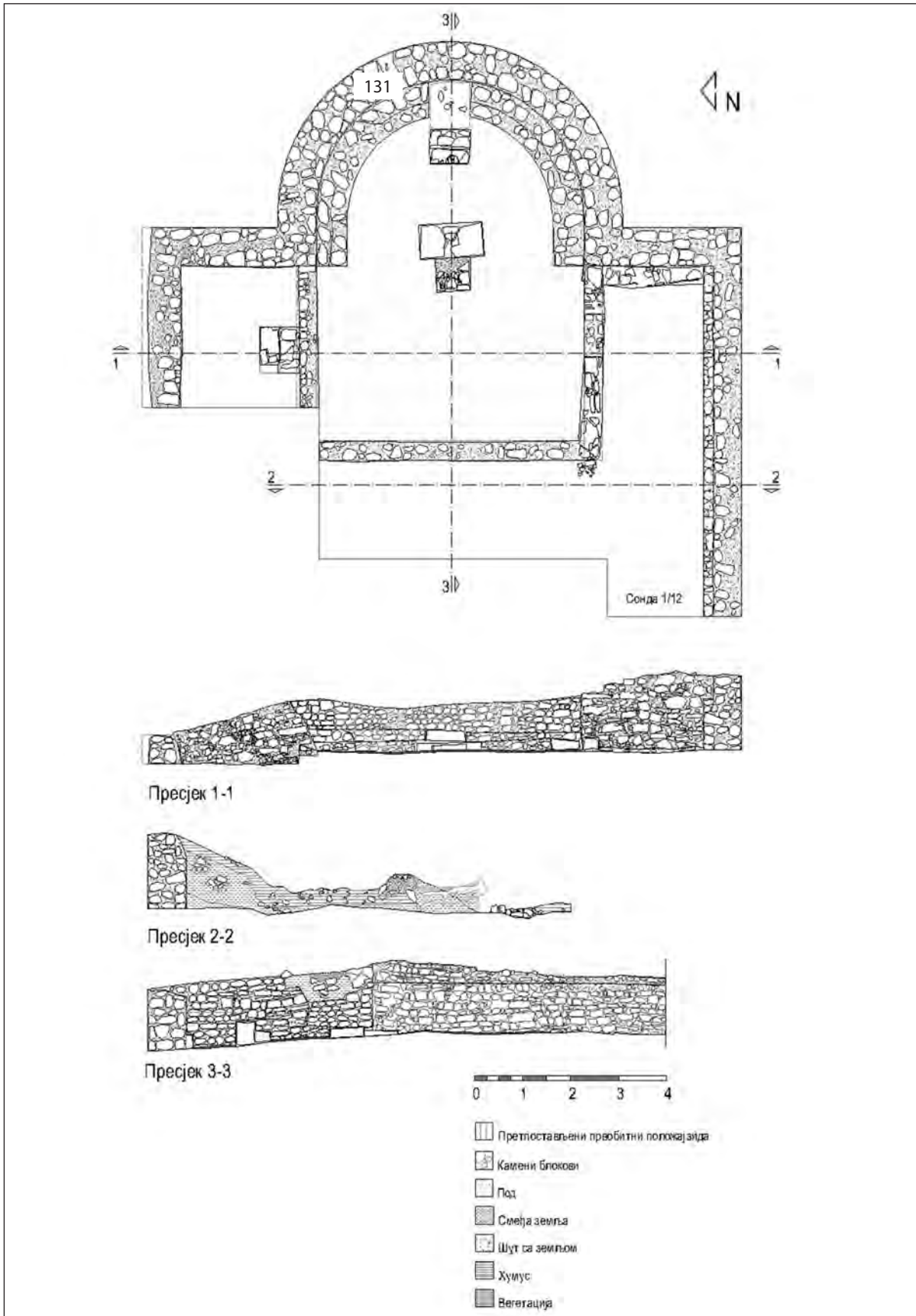
Sl. 5. Južni brod bazilike „A“ s klupama i pragom od rimske cigle

Sl. 6. Freske s nejasnim predstavama na klupama južnog broda

Parapetna ploča s dekoracijom krugova i radijalnih usjeka, na osnovu analogija, dovodi se u vezu s periodom kraja 5. i 6. vijeka (Sl. 8). Slični fragmenti parapetnih ploča pronađeni su istraživanjem bazilike u selu Založje, kod Bihaća.³ Dekorativni sistem ukrašavanja tih parapetnih ploča vodi prema Saloni, koja je u pomenutom periodu bila glavno središte crkvene organizacije

³ Basler 1972, 122, sl. 132.

Sl. 7. Osnove i profili sondažnog istraživanja bazilike „A“ na lokalitetu Gradina u Bakincima

Dalmacije, vjerovatno i dijela Panonije južno od rijeke Save, odnosno sjeverne Bosne.⁴

Fragment te parapetne ploče dovodi se u vezu sa stubom bazilike, koji je pronađen na prelazu iz oltara u naos, neposredno uz oltarsku pregradu (Sl. 9). Ta parapetna ploča vjerovatno je klesana upravo za taj stub, jer idealno ulazi u njegove usjeke i s njim je činila dio oltarske pregrade.

Najinteresantniji nalaz kamene plastike pronađen sondažnim istraživanjem bazilike "A" pretstavlja impost kapitela s natpisima sveštenika ili možda čak i episkopa, o čemu će biti riječi u posebnom poglavlju. Sličan impost kapitela s urezanom šestokrakom rozetom i krstom na bočnim stranama, pronađen je istraživanjem bazilike u Šipragama kod Kotor-Varoša. Taj impost kapitela dovodi se u vezu s periodom 5. ili 6. vijeka.⁵ Sličan impost kapitela, manjih dimenzija, pronađen je tokom istraživanja objekta I na lokalitetu Gradina na Jelici i dovodi se u vezu s periodom 6. i početkom 7. vijeka.⁶ Parapetne ploče koje su pronađene u šutu oltara i naosa (Sl. 11. i 12) vjerovatno potiču iz perioda 6. vijeka, a moguće da su stradale u naletu Avara krajem 6. ili početkom 7. vijeka.

Tada je srušena i bazilika o čemu svjedoči sloj paljevine mjestimično pronalazhen kroz arheološka istraživanja. U južnom brodu bazilike pronađeno je više fragmenata namještaja kamene plastike, a izdvaja se fragment izrađen od krečnjačke sedre s urezanim krstom u krugu.

U oltaru su pronađena i dva dekorisana fragmenta kapitela. Moguće da su nosili drvenu gredu oltarske pregrade. O tome svjedoče perforacije za željezne klinove pronađene na jednom od kapitela.

Jedan od njih ima urezanu predstavu jelena (Sl. 14), koji je čest motiv još od perioda 4. vijeka. Jelen predstavlja simbol krštenja, a zadržao se na predstavama kroz cijeli srednji vijek. Često simbolizuje i potragu čovjeka za Bogom i ljudsku dušu kroz posmrtni kult.

Pronađen je i stub oltarske pregrade, koji s jedne strane ima urezanu predstavu, koju nije moguće sa sigurnošću protumačiti. Stub ima usjeke s dvije strane, koji su služili za držanje parapetnih ploča prema brodu i oltaru bazilike

Sl. 8. *Fragmenti parapetne ploče pronađeni tokom istraživanja episkopskog prestola*

Sl. 9. *Baza stuba*

Sl. 10. *Impost kapitela s latinskim natpisima*

⁴ Isto, 125.

⁵ Veletovac 2014, 279.

⁶ Милинковић / Шпехар 2014, 173, кат. бр. 225.

Sl. 11. *Fragment parapetne ploče iz oltara bazilike*

Sl. 12. *Fragment parapetne ploče iz oltara bazilike*

Sl. 13. *Fragment namještaja bazilike „A“*

Sl.14. *Fragment kapitela s predstavom jelena*

“A”. Jedan od stubova oltarske pregrade pronađen je s djelimično devastiranom bazom.

U oltaru je pronađen i fragment stuba bez dekoracije, dok je u središtu oltarskog prostora, na prelazu iz oltara u naos, pronađen veći fragment luka časnih dveri s dekoracijom izvedenom urezivanjem paralelnih linija.

Uz unutrašnji zid oltarske apside, između episkopskog prestola i jugoistočnog dijela svešteničkih klupa, pronađena su dva manja fragmenta fresaka (Sl. 15). Na njima nema jasnih predstava, ali su vidni premazi zelenom i tamnoplavom bojom. Na osnovu toga može se pretpostaviti da su pojedini dijelovi ili kompletan oltarski prostor bili oslikani.

U južnom brodu pronađen je i kružni poklopac od bronce, čija namjena nije sa sigurnošću utvrđena (Sl. 16). Pretpostavlja se da je dio neke crkvene posude, koju su koristila sveštena lica kroz liturgijske obrede.

U tom brodu pronađen je i fragment keramičkog poklopca (Sl. 16), odnosno dugmetasta drška rađena na vitlu od gline s primjesama pijeska. Sličan poklopac s takvom dugmetastom drškom pronađen je istraživanjem objekta VI na lokalitetu Gradina na Jelici.⁷

U sjevernom brodu bazilike “A” pronađen je željezni klin (Sl. 16), vjerovatno s greda koje su nosile krovnu konstrukciju.

⁷ Милинковић / Шпехар 2014, 171, кат. бр. 221.

Sl. 15. Fragmenti fresaka iz oltara bazilike „A“

Sl. 16. Pokretni nalazi bazilike „A“

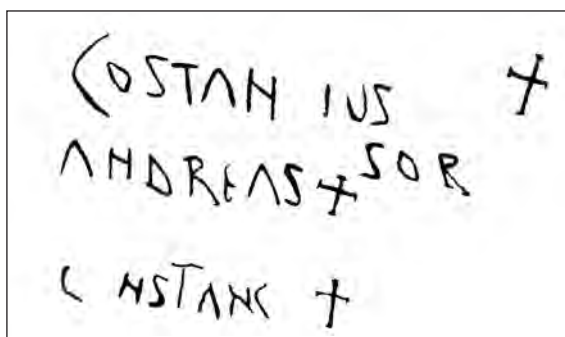
Tumačenje natpisa s impost kapitela bazilike „A“

Najinteresantniji nalaz kamene plastike pronađen je u južnom brodu bazilike „A“ i predstavlja impost kapitela. Na tom impostu kapitela urezana su imena CO(N)STAN(T)IUS, ANDREAS i CONSTANC (Sl. 17). S obzirom na to da iza svakog imena stoji urezan krst, postoji mogućnost da se radi sveštenim licima, možda čak i episkopima.

Ukoliko se prihvati pomenuto datovanje bazilike „A“ u period 6. vijeka, te se pretpostavi da je riječ o mogućim episkopima, najbliža analogija za ta imena nalazi se na spisku episkopa Salonitanskih sabora, održanih u Saloni 4. maja 533. godine.⁸

Na tim Salonitanskim saborima, kao i onim održanim 15. jula 530. godine, rješavali su se problemi crkvene organizacije Salonitanske mitropolije u provinciji Dalmaciji. Postoji mogućnost da je tada i prostor provincije Panonije, južno od rijeke Save, bio pod uticajem te crkvene organizacije.

Zahtjev za sabore iz 533. godine nije dolazio direktno iz sjedišta mitropolije u Saloni, od strane mitropolita Honorija, već od jadertinskog episkopa Andrije (*Andreas, Iadertinae ecclesiae episcopus*). On traži da se u službu uvede još episkopa, kao i nove crkvene dijaceze, jer su mnoge župe razvučene i trenutni broj episkopa nije mogao da postigne svoje obaveze.⁹

Sl. 17. Latinski natpisi na impostu kapitela bazilike „A“

Na tim saborima Andrija (Andreas), episkop Bestoenske crkve (Bistua Nova) u Zenici, moli da se od mjesta Kopele i Arene¹⁰ pa sve do gradova i bazilika koje se trenutno nalaze u njegovoj episkopiji postavi novi episkop. Time bi se uklonio napor koji ima, jer mu je episkopija prevelika. Mitropolit Honorije razumije njegove zahtjeve i obećava da će prvom prilikom postaviti jednog episkopa u tim krajevima.¹¹ Postoji mogućnost da se neposredno nakon tih zahtjeva uspostavlja „episkopija“ u današnjim Bakincima.

Na tim saborima ime CO(N)STAN(T)IUS pominje se kao episkop Siscije (Sisak), dok se ime ANDREAS dovodi u vezu s episkopom Jadere (Zadar) ili Bistue Nove (Zenica). Ukoliko su ove pretpostavke tačne, vjerovatno se ime ANDREAS prije dovodi u vezu s episkopom Bistua Nove, koja je dosta bliža „episkopiji“ u Bakincima, u odnosu na episkopiju Jadere.

⁸ Dodig / Škegro 2008, 21.

⁹ Škegro 2009, 196.

¹⁰ Riječ je o planinama Kopilo i Vranica u okolini Zenice, gdje se na osnovu natpisa ubicira sjedište municipija Bistua Nova.

¹¹ Dodig / Škegro 2008, 20-21.

S obzirom na to da se između imena CO(N) STAN(T)IUS i ANDREAS nalazi latinska riječ sor (sor, sortis – služba), može se pretpostaviti da su ova dva episkopa vršila službu u toj bazilici, odnosno episkopiji. Oni su vjerovatno dolazili kao ispomoć, jer su se susjedne episkopije međusobno pomagale dok ovdje nije uspostavljeno “episkopsko sjedište”, odnosno postavljen episkop. Ukoliko su te pretpostavke tačne, vjerovatno se treće ime s imposta stuba – CONSTANC, iza koga stoji urezan krst, može dovesti u vezu s imenom “episkopa” ranovizantijskog utvrđenja u Bakincima.

Međutim, da li su na impostu kapitela bazilike “A” urezana imena sveštenika ili episkopa, u nedostatku dokaza, ostaje pitanje na koje se još uvijek ne može dati siguran odgovor.

Bazilika “B”

Oko pedesetak metara istočno od bazilike “A”, na približno istoj konfiguraciji terena, ubiciran je objekat čija je namjena prvobitno dovedena u vezu s pomenutom bazilikom. Pretpostavljalo se da je riječ o objektu koji su koristila sveštena lica bazilike “A”.

Sondažnim istraživanjem utvrđeno je da se radi o bazilici koja je prema hronološkom redu pronalaznja označena kao bazilika “B”. Sondiranja su obuhvatala oltar, dio naosa, sjeverni brod, spoljašnji dio apsida k jugu, južni brod i jugozapadni dio naosa. Rad je otežavala gusta šuma, čije žile su djelimično devastirale zidove i usporavale arheološke radove.

Utvrđeno je da je bazilika “B” rađena istom tehnikom kao bazilika “A”, što implicira da su nastale u približnom periodu. U oltaru, uz unutrašnji zid apsida, pronađen je subselijum – svešteničke klupe, s izdvojenim centralnim sjedištem, episkopskim prestolom. Uz južni zid naosa takođe su pronađene klupe za sjedenje, koje su kao i one u oltaru bile omalterisane krečnim malterom. Kompletan oltar (Sl. 19), zajedno s istraženim dijelom naosa, bio je prekriven podnicom od krečnog maltera, na podlozi od lomljenog kamena i sedre, dok su se mjestimično pojavljivali i fragmenti cigle.

Iz naosa se prelazilo u sjeverni brod (Sl. 18), koji je bio niži u odnosu na naos. O tome svjedoči ulaz pronađen na sjevernom zidu naosa i

Sl. 18. Pogled na sjeverni brod bazilike „B“

Sl. 19. Pogled na unutrašnji dio oltara bazilike „B“

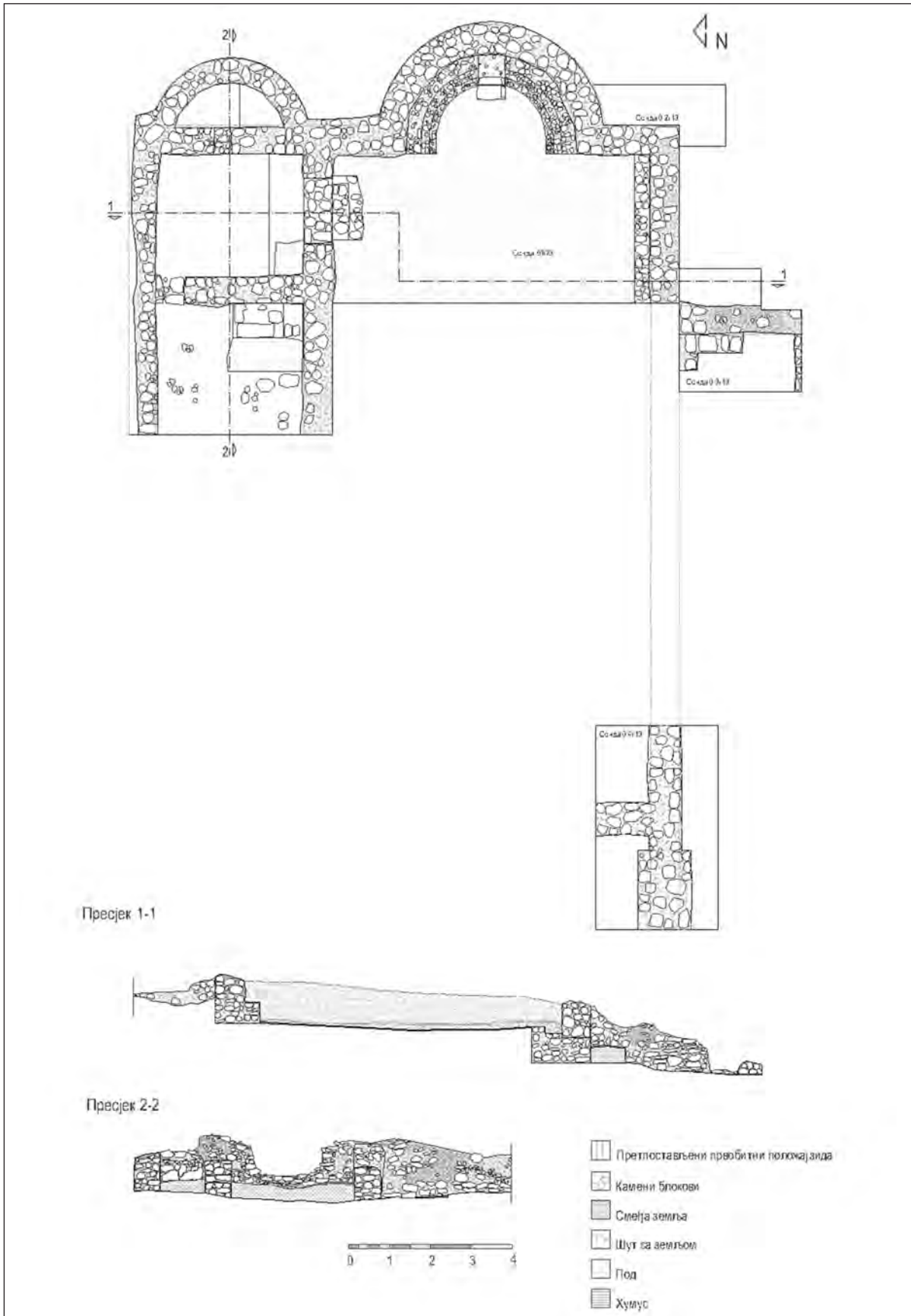
Sl. 20. Impost kapitela bazilike „B“

stepenice koje vode u sjeverni brod. Stepenice su rađene od lomljenog kamena, u dva nivoa, s tim što se niža stepenica niveliše sa sjevernim pregradnim zidom, a potom se ulazi u prostoriju sjevernog broda, koji se završava apsidom.

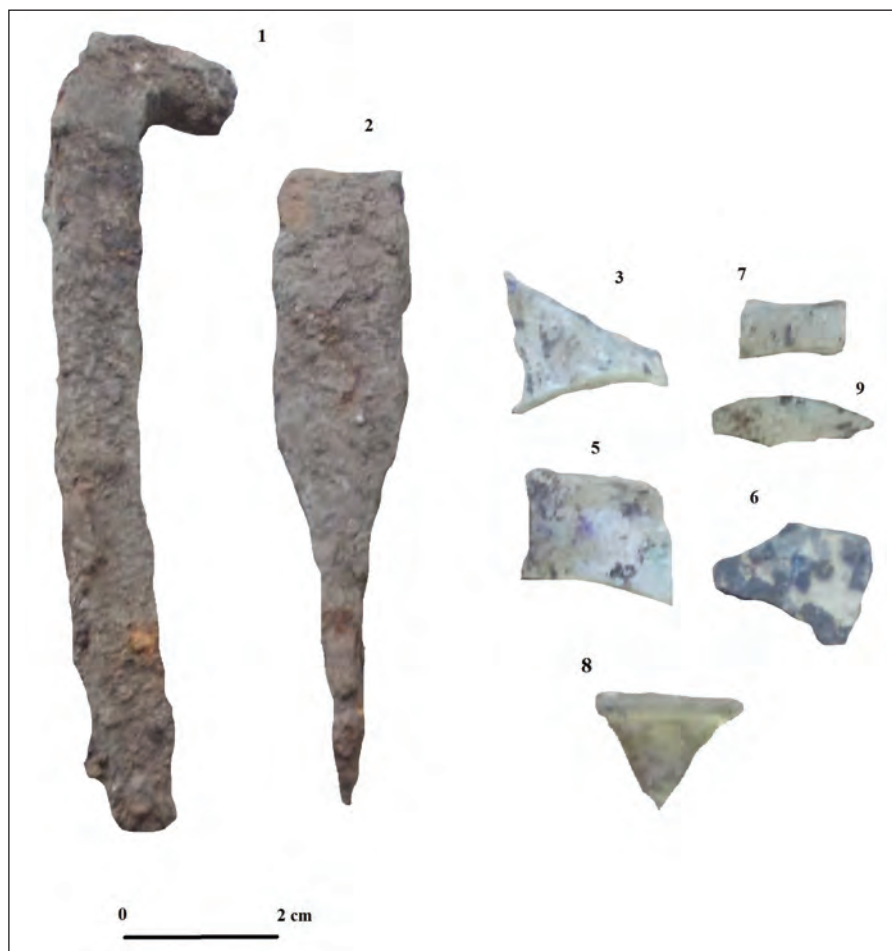
Na stepenicama je pronađena veća količina paljevine, koja ukazuje na to da je bazilika vjerovatno spaljena te je moguće da su dovratnici na tom dijelu bili od drveta.

U sjevernom brodu, u starijoj fazi bazilike “B”, vjerovatno je bila krstionica. Na to upućuje mogući krstoobrazni bazen za krštavanje (piscina),

Sl. 21. Osnova i profili bazilike „B“ – sondažna istraživanja

Sl. 22. Pokretni nalazi bazilike „B“

preko koga je prešao pregradni zid. Taj podatak otvara mogućnost da je na Gradini u Bakincima stolovao episkop. Međutim, u periodu 6. vijeka obred krštenja mogli su vršiti i prezbiteri¹² te to pitanje ostaje otvoreno do završetka arheoloških istraživanja.

Pod sjevernog broda rađen je od krečnog premaza, na šta ukazuju mjestimično sačuvane partije maltera. Uz tu podnicu sačuvan je i sloj paljevine, koji ukazuje na spaljivanje tog sakralnog objekta. Na vanjskom dijelu oltarske apside pronađene su veće partije maltera, koje ukazuju na to da je bazilika bila djelimično ili potpuno omalterisana i sa spoljašnje strane. Uz južni zid naosa pronađene su konture istočnog i južnog zida bočnih prostorija bazilike, čija će namjena biti utvrđena kroz dalja arheološka istraživanja.

Kamena plastika bazilike „B“ je rijetka i s oskudnom dekoracijom. U sjevernom bro-

du pronađen je jedan impost kapitela (Sl. 19) s urezanim kružnim rozetama na bočnim stranama, koji ima analogije s impostom kapitela bazilike „A“ (pogledati Sl. 10). Sličan impost kapitela s urezanim šestokrakom rozetom s jedne i krstom s druge bočne strane pronađen je istraživanjem bazilike u Šipragama kod Kotor-Varoša, koja se dovodi u vezu s periodom 5. ili 6. vijeka.¹³ S impostom kapitela iz bazilike „B“ u Bakincima može se dovesti u vezu i jedan impost kapitela, bez dekoracije, iz perioda 6. i početka 7. vijeka pronađen istraživanjem objekta I na lokalitetu Gradina na Jelici.¹⁴

Na prelazu iz oltara u naos pronađen je fragment stuba, te više fragmenata doprozornika uz sjeverni zid naosa. U naosu bazilike pronađen je fragment prstenastog oboda staklene čaše. Sličan fragment pronađen je u objektu VIII na lokalitetu Gradina na Jelici. Na prelazu iz naosa

¹³ Veletovac 2014, 279.

¹⁴ Милинковић / Шпехар 2014, 173, кат. бр. 225.

¹² Капларевић 2014, 56.

u sjeverni brod pronađena je klamfa, dok je u sjevernom brodu pronađeno više fragmenata stakla s prozora. Slični fragmenti pronađeni su u okviru srednjeg južnog aneksa bazilike "C" na Gradini na Jelici i dovode se u vezu s periodom 6. i početkom 7. vijeka.

Utvrđenje na Gradini u Bakincima

Utvrđeno je da na Gradini u Bakincima postoji građevinski kompleks imponantnih dimenzija, koji se sastoji od gornjeg, srednjeg i donjeg grada. Opasan je odbrambenim zidom sa sjeverne, južne, istočne, a djelimično i zapadne strane gradine u dužini većoj od 440 metara (Sl. 24). Taj odbrambeni zid najvećim dijelom prati izohipsu gradine, a ustanovljen je prateći vanjske ili unutrašnje ivice bedema. Zid je debljine od 1,20 do 1,60 metara u zavisnosti od njihove očuvanosti i dijela terena na kome su izgrađeni.

Razlog zašto sa zapadne strane jednim djelom nema odbrambenog zida može se tražiti u prirodno velikom nagibu terena i nemogućnošću da se gradu na bilo koji način priđe sa zapada. Najjednostavniji prilaz utvrđenju je sa istočne strane gradine i upravo na tom mjestu treba tražiti glavni ulaz.

Bedem je na svim vidljivim mjestima zidan na isti način, lomljenim i pritesanim kamenom, koji je slagan u nepravilne redove i vezan žučkasto-mrkim malterom (Sl. 24). Ispunu je činio sitniji lomljeni kamen, slagan bez nekog posebnog reda i zaliven malterom. Upotreba opeke u samom zidu za sada nije ustanovljena.

Rekognosciranjem se ne može definisati tačan raspored građevina unutar grada, ali se pojedine prostorije ipak mogu ubicirati. Sa sjeverne strane utvrđenja nalaze se dvije četvrtaste prostorije. Najsjevernija (7,6 x 6 m) je vjerovatno predstavljala kulu izvidnicu. Svega 30-ak metara jugoistočno od "izvidnice" nalazi se još jedna četvrtasta prostorija (5,5 x 5,3 m). Njen sjeverozapadni zid stradao je uslijed vremenskih prilika ili iskopavanja mještana, koja su djelimično zabilježena u arheološkim izvorima. S obzirom na to da nivo očuvanosti zidova na određenim dijelovima dostiže visinu od četiri metra, može se pretpostaviti da je riječ o prostoriji na sprat.

Jasno se može vidjeti da se sa sjeveroistočne strane Gradine prostire donji plato na kome je

Sl. 23. Ostaci odbrambenog zida na utvrđenju Gradina u Bakincima

ubiciran veliki broj prostorija raznih dimenzija i namjene. Jugozapadno od tog platoa nalazi se srednji i gornji plato, gdje je najvjerovatnije stolovala vođa ovog grada.

Gornji grad

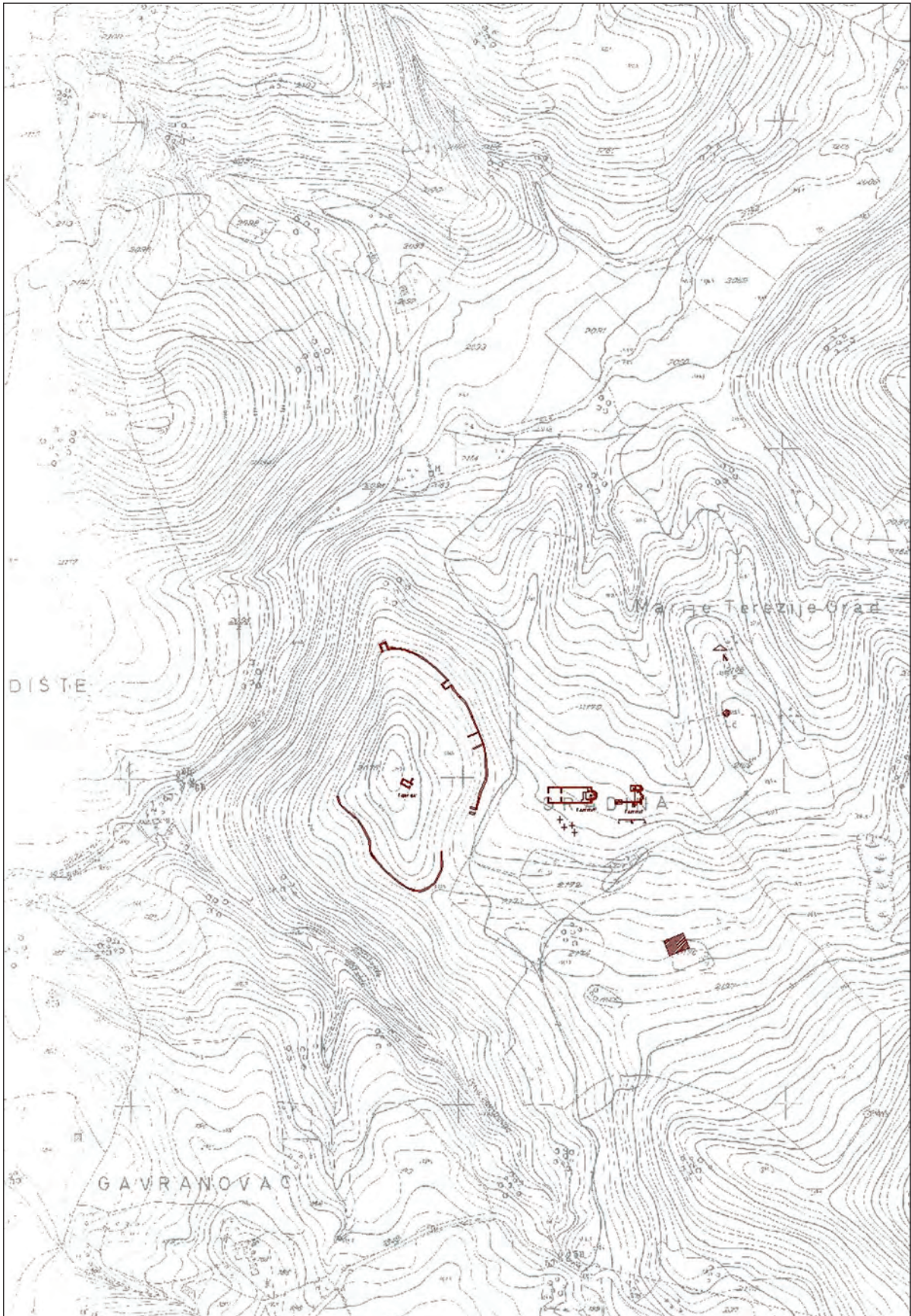
Istraživanja Gornjeg grada vršena su 2013. godine, kada je postavljanjem sonde 05/13 (12 x 8 m) otkrivena manja prostorija (Sl. 25) (6 x 3 m) s ulazom na jugoistoku, kao i pregradni zid sa sjeverne strane (Sl. 26).

Sondažnim istraživanjem ustanovljeno je postojanje unutrašnje prostorije neke veće cjeline, odnosno većeg objekta. Namjena pronađene prostorije nije sa sigurnošću utvrđena, jer u nedostatku finansija istraživanja kulturnog sloja nisu završena. Sonda je preventivno zaštićena, a istraživanja će biti nastavljena. Uslijed toga, ovdje će se izložiti pokretni nalazi pronađeni tokom istraživanja, na osnovu kojih se može pretpostaviti period i namjena korištenja objekta.

Pokretni arheološki nalazi Gornjeg grada

U pomenutoj sondi (05/13) pronađen je veliki broj pokretnog arheološkog materijala koji upućuje na period korištenja i namjenu otkrivene prostorije.

Prostorija je bila pokrivena rimskim crijepom i imala je podno grijanje. O tome svjedoče fragmenti crijepa i šuplje cigle hipokausta pronađene

Sl. 24. Položaj bazilika i utvrđenja na Gradini u Bakincima

u sloju šuta. Pretpostavlja se da je bila jedna od prostorija za “odmor” u tom dijelu Gornjeg grada.

Pronađen je i veliki broj klamfi i ručki od željeza, koje potiču s otvora ove prostorije i mogu da upućuju na veličinu tih otvora. Tu je i veći broj klinova, koji su najvećim dijelom vjerovatno s potpornih greda, koje su držale krovnu konstrukciju. Pronađen je i manji broj omalterisanih komada, koji upućuju na to da je prostorija kompletno bila omalterisana, a na pojedinim dijelovima zidova ona je ostala *in situ*.

Sondažnim istraživanjem Gornjeg grada pronađeno je pet kovanica – četiri iz antičkog perioda i jedan novčić iz ranovizantijskog perioda, koji se datuje u kraj 5. i početak 6. vijeka. Iako taj ranovizantijski bronzani novac nije čitljiv na aversu, njegova pripadnost ustanovljena je na osnovu reversa, veličine i gramaže. Riječ je o polufolisu cara Anastasija I (491–518), koji na reversu ima oznaku “K” i vrijedi 20 numija (Sl. 28/17). Potiče iz perioda njegove prve reforme 498–512. godine, kada se veličina folisa kretala 22–27 milimetara i težila oko 9 grama,¹⁵ a upravo ove karakteristike ima i bronzani novac pronađen istraživanjem Gornjeg grada u Bakincima. Nakon 512. godine dolazi do promjena u veličini (30–39 milimetara) i gramaži (oko 20 grama) folisa. Ovim reformama car Anastasije I dovodi do stabilizacije bronzanog novca i utvrđivanja njegove vrijednosti u odnosu na srebreni i zlatni novac, što je u velikoj mjeri stabilizovalo finansijski sistem Vizantije.¹⁶

Pronađen je i manji četvrtasti teg od bronzne, koji je korišten za mjerenje težine novca. Težina ovih tegova iznosila je 4,02, 3,85 i 3,90 grama.¹⁷ Na osnovu analogija dovodi se u vezu s periodom 6. i početkom 7. vijeka. Pronađen je i fragment bronzane fibule s urezanim monogramom (Sl. 27/3). Tu je i kopča rađena od gvožđa, koja se datuje u drugu polovinu 5. i prvu polovinu 6. vijeka (Sl. 27/7).¹⁸ Pronađena je i bronzana aplikacija krsta s dvije kružne perforacije, kojim se aplikacija pričvršćivala za odjeću (Sl. 30/7). Međutim, postoji i mogućnost da je bila dio polijejeja ili kandila? Pronađen je i fragment jedne strane bronzane “pincete” ili “šestara” s dekoracijom izvedenom urezivanjem linija.

¹⁵ Вујчић 2011, 162.

¹⁶ Симоновић 2009, 399.

¹⁷ Мано-Зиси 1979, 38; Ivanišević / Špehar 2005, 142.

¹⁸ Мркобрад 1980, XXVIII/10–12; Miletić 1970, Tab. II/11.

Sl. 25. Sondažna istraživanja Gornjeg grada

Sl. 26. Sondažna istraživanja Gornjeg grada

Pronađen je i veći broj fragmenata predmeta izrađenih od gvožđa – rimski klinovi različite velične s glavom ili bez nje, željezne alke, britva od željeza, vrhovi strijela, trn pređice, fragment sjekire, kao i teg s ušicom od gvožđa i ispunom od olova (Sl. 30/6).

Pronađena je velika količina fragmenta kanoantičke keramike – dna, obodi, poklopci, drške, izlivnik, kao i veći broj staklenih dijelova posuda, poput oboda, dekorativnih drški, trbuha itd. (Sl. 31, 32).

Da li je pronađen grad Balkis?

Arheolozi vjeruju da su na Gradini u selu Bakinci pronašli ranovizantijski grad Balkis, koji je stradao u ljeto 597. godine. Tada je avarski vojskovođa Bajan prešao rijeku Savu negdje između Servicijuma i Sirmijuma te zajedno s 40 manjih refugija i stražarnica uništio pomenuti grad, dok je kompletno stanovništvo ovih krajeva poubijao.

Sl. 27. Sonda 05/13, površinski sloj, kvadrant A1 i A2

Sl. 28. Sonda 05/13, površinski sloj, kvadrant B1 i B2

Đuro Basler u knjizi *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini* navodi postojanje grada Balkisa na putu od Servicijuma do Salone.

U ljeto 597. Bajan je provalio starom rimskom cestom od Servicija (Bos. Gradiška) prema Saloni

*(Solinu), pa je usput razorio grad Balkis (možda Baloe, područje Ključa i Varcara) i još 40 manjih refugija i stražarnica u okolini. Tom prilikom pobijao je sve stanovnike ovih krajeva.*¹⁹

Postavlja se pitanje da li je ispravno izjednačiti rimsku putnu stanicu Baloe s gradom Balkis? Prije svega, povezanost ova dva mjesta izvedena je najvećim dijelom posmatrajući samo korijen riječi oba naziva (Baloe – Balkis) te se najvećim dijelom uslijed toga pretpostavlja da je riječ o jednom mjestu. Međutim, vjerovatno je riječ o dva potpuno različita lokaliteta.

Putna stanica Baloe, iako nikada nije sa sigurnošću utvrđena, najčešće se stavlja u poriječje srednjeg Vrbasa i Plive:

*Wilhelm Tomascek je Baloie smjestio u Mrkonjić-Grad ili u nešto južniji Majdan. I Vjenceslav Radimsky predlagao je Majdan kao mjesto na koje bi se trebala ubicirati Baloie. I Ćiro Truhelka nije se u ubiciranju Baloe puno udaljio od Mrkonjić-Grada identificiravši je sa Bilajcem (Mali Bilaj), danas poznato kao Bilajce. Tu tezu je prihvatio i Frano Bulić, dok je K. Miller predlagao prostor južno od planine Podrašnice. Posljednja teorija, od Ive Bojanovskog, smješta Baloie u Šipovu na lokalitetu Gromile (Grad), što prihvaća i Ante Škegro.*²⁰

Tome ide u prilog i njen položaj na Pojtingerovoj karti (*Tabula Peutingeriana*), gdje se ova putna stanica nalazi na pravcu Servitium – Salona (VIA A SERVITIO VSQVAE AD SALONAM):

*Servitio – XVI m. p. – Ad Fines – XIII m. p. – Casra – XII m. p. – Lamatis – X m. p. Leusaba – XII m. p. – Baloie – V m. p. Indenea – VII m. p. – Sarute – XIII m. p. – Ionnaria – Bariduo XI III m. p. – Inalperio – VIII m. p. – Aequo – XVI m. p. – Salona.*²¹

Iz ovih podataka vidi se da je Baloie udaljena 63 rimske milje (cca 92-95 kilometara) od Servicijuma i 34 rimske milje (cca 50-51 kilometara) od Castre (današnja Banja Luka).

Na osnovu toga ispravno je tražiti Baloe na području Šipova²² ili na prostoru opštine Mrkonjić-Grad,²³ ali nikako izjednačavati ovu putnu stanicu s gradom Balkis, koji je vjerovatno pro-

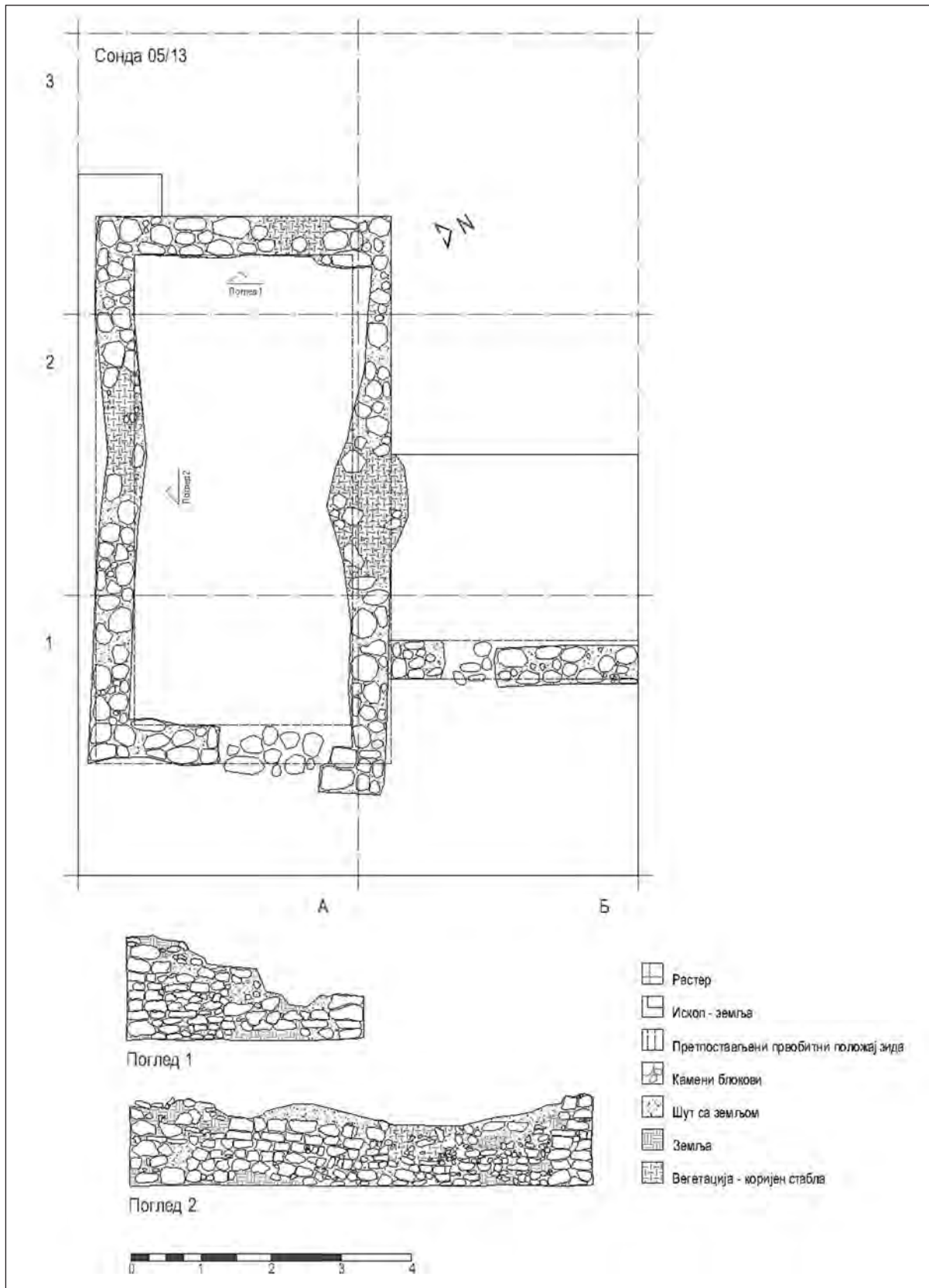
¹⁹ Basler 1972, 20.

²⁰ Mesihović 2009, 4.

²¹ Isto, 5.

²² Bojanovski 1988, 291-292.

²³ Mesihović 2009, 5.

Sl. 29. Osnove i profili sondažnih istraživanja Gornjeg grada – Gradina u Bakincima

Sl. 30. Sonda 05/13, kvadrant B1, sloj šuta
(0,30-0,60 cm)

nađen na Gradini u Bakincima, na granici opština Laktaši i Gradiška.

Jovan Kovačević u knjizi *Avarski kaganat* pominje postojanje grada Vonke, koji je uništio kagan Bajan 597. godine. On ovaj grad stavlja na dionici Servicijum-Salona, jugoistočno od današnje Banja Luke, između Strašnjice i Čađevice:

Идуће, 597. године, аварска офанзива кренула је другим путем, а не уобичајним правцем продирањем преко Мезије и Тракије ка Црном мору и Цариграду. Овог пута напад је био уперен на провинцију Далмацију и порушено је четрдесет тврђава и град Вонке, како то тврди Теофилакт Симоката. Теофан назива исти град Балкес, Скипница-Кондреи Balbes, а Тешанов преводилац на латински, библиотекар Анастасије, Балеа. Ово мјесто се може изједначити са античким градом Balois, Leusaba и Indenea и убицирати на магистралу Сервицио-Салона, југоисточно од Бањалуке, између Страшњице и Чађевице.²⁴

Prije svega, grad Vonke, Balkis, Balkes, Balbes, Bonkeis su različiti nazivi za isti grad. Malo je vjerovatno da se na lokacijama Strašnjice i Čađevice nalaze ostaci ovog grada, jer se u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine na ovim lokacijama pominju ostaci rimske vile²⁵ i srednjovjekovnog naselja.²⁶ Pretpostavlja se da je rimska stanica Baloe pogrešno izjednačena s ovim lokacijama, a pogotovo s gradom Balkis.

²⁴ Kovačević 1977, 58.

²⁵ Marjenović 1988, 146.

²⁶ Miletih 1988, 142.

Sl. 31. Sonda 05/13, kvadrant A2, sloj šuta
(1,20-1,40 cm)

U posebnom izdanju Vizantijskih izvora za istoriju naroda Jugoslavije, Teofil Simokata 597. godine pominje pohod kagana koji sakuplja vojsci i kreće na Jadran. Tada se pominje da nakon određenog broja konačišta kagan stiže u grad Vonke, koga osvaja pomoću ratnih sprava, te ruši 40 tvrđava. Taj grad nalazi se na putu iz Sirmijuma prema Dalmaciji, vjerovatno na području današnje sjeverne Bosne. Možda bi se upravo ranovizantijski grad pronađen na Gradini u Bakincima mogao dovesti u vezu s gradom Vonke/Balkis? Tome ide u prilog i objašnjenje za tvrđavu Vonke: “εις ἰάς- λεγομένης Βογκεῖς (Βάγκεις vulg.; Βάλκ*)ς”, gdje se pretpostavlja se da se taj grad nalazi najvjerovatnije na drumu Sirmijum-Salona, negdje u današnjoj Bosni.²⁷

Ovi izvori svjedoče o tome da je avarsko-slovenska vojska, na čelu s vojskovođom Bajanom, 597. godine krenula prema Jadranskom zalivu iz Sirmijuma. Međutim, nije prešla rijeku Savu kod Servicijuma, kako to pominje Basler, već vjerovatno negdje u okolini Sremske Mitrovice, ili možda između ova dva mjesta. To potvrđuje i prevod istorije Teofila Simokate od strane *Michaela* i *Mary Whitby*. U sedmoj knjizi tog prevoda navodi se da poslije okršaja Carstva i Avara u Singidunumu, oni kreću prema Jadranskom zalivu. Nakon određenog broja konačišta, dolaze blizu zemlje Dalmacije, te na tom putu uništavaju 40 refugija i stražara, kao i grad Bonkeis.²⁸ Međutim, ovo su za sada samo pretpostavke, a da li je ranovizantijsko utvrđenje pronađeno na Gradini u Bakincima zaista grad Balkis ili grad drugog imena, pokazat će nastavak istraživanja.

²⁷ Bariših / Marković 1955, 121.

²⁸ Whitby 1986, 230.

Sl. 32. Sonda 05/13, kvadrant A3, sloj štuta
(1,80-2,10 cm)

Završna razmatranja

Na lokalitetu Gradina u selu Bakinci pronađen je ranovizantijski grad za koji se vjeruje da je četrdesetih godina 6. vijeka postao jedan od episkopskih sjedišta sjeverne Bosne. Na to upućuju imena "episkopa" s imposta stuba pronađenog u južnom brodu bazilike "A", koji se pominju na Salonitanskim saborima održanim u Saloni 533. godine. Riječ je o imenima: CO(N)STAN(T)IUS, ANDREAS i CONSTANC.

Ime CO(N)STAN(T)IUS dovodi se u vezu s episkopom susjedne zapadne episkopije u Sisciji, dok se ime ANDREAS dovodi u vezu s južnom episkopijom Bistua Nova u današnjoj Zenici. Episkopi ove dvije episkopije najvjerojatnije su pomagali u služenju i pokrštavanju stanovništva u bazilikama buduće Bakinačke episkopije, o čemu svjedoči i natpis *sor* (*sor*, *sortis* – služba) između imena pomenutih episkopa.

Tek nakon drugog Salonitanskog sabora, održanog 4. maja 533. godine u Saloni, mitropolit Honorije na zahtjev Andreasa pristaje da uvede novu episkopiju od mjesta Kopele i Arene, odnosno od današnjih planina Kopilo i Vranica u okolini Zenice. Ne zna se tačno u kom se pravcu od pomenutih planina uspostavlja ova episkopija. Međutim, gledajući crkvenu organizaciju i episkopije tog perioda, jedina potreba za novom episkopijom bila je između Siscije i Bistua Nove, odnosno sjevernije prema rijeci Savi, u današnjim Bakincima.

Upravo tada, četrdesetih godina 6. vijeka, neposredno nakon 533. godine na Gradini u Bakincima vjerovatno se uspostavlja episkopsko sjedište, čiji je mogući episkop CONSTANC. Njegovo ime nalazi se na pomenutom impostu stuba, ali

nema analogije s imenima koja se pojavljuju na Salonitanskim saborima. Vjerovatno se ovo ime može dovesti u vezu s prvim zvaničnim "episkopom" u Bakincima, koji je u ovom periodu bio duhovni i svjetovni vođa grada.

Summary

Early Byzantine town at Gradina in Bakinci

In the village of Bakinci at Gradina location an early Byzantine town was found, which is believed to have become one of the episcopal centers of northern Bosnia in 6th century's 40s.

This is indicated by the names of "episcopos" from pillar imposts found in the south section of the basilica. These names were mentioned at Salona councils which took place in today's Solin in 533. The names are: CO(N)STAN(T)IUS, ANDREAS and CONSTANC. The name CO(N)STAN(T)IUS is related to the neighboring western episcopacy of Siscia, while ANDREAS is related to southern episcopacy of Bistua Nova in today's Zenica. Episcopos of these two episcopacies most likely helped in church servicing and christianizing of the population of the future episcopacy of Bakinci. This is testified by *sor* (*sor*, *sortis* – service) caption between the names of the aforementioned episcopos.

It was not before the second Salona council held May 4, 533 that Metropolitan bishop Honorius at Adrian's request agreed to establish a new episcopacy from Kopele to Arena, that is today's mountains Kopilo and Vranica in Zenica region.

It is not familiar which direction from these mountains this episcopacy took. However, judging by church episcopacy organization from that period the only need for a new episcopacy was between Siscia and Bistua Nova, that is to the north in river Sava direction, in today's Bakinci.

It is precisely in 6th century's forties, immediately after 533 that an episcopal center was established in Bakinci at Gradina location. It is possible that its episcopos was CONSTANC. His name is on the aforementioned pillar impost.

However, there is no analogy to the names mentioned at Salona councils. This name can probably be related to the first official "episcopos" who was both spiritual and civil leader of the people in this period.

Literatura

- Basler, Đ.* 1972, Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972.
- Bojanovski, I.* 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela LXVI, Centar za Balkanološka ispitivanja 6, Sarajevo 1988.
- Баришић, Ф. / Марковић, М.* 1955, Хаганов поход на Далмацију (ур. Г. Острогорски), Византијски извори за историју народа Југославије, књига 3, Византолошки институт, Београд 1955.
- Veletovac, E.* 2014, Kasnoantičke bazilike u Bosni i Hercegovini, Radovi XVII/3 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2014, 277-301.
- Вујчић, Б.* 2011, Византијски новац, Градишки зборник бр. 13, 2011, 160-169.
- Datjanović, D.* 2011, Antičke biskupije na tlu današnje Hrvatske, Đakovo 2011.
- Ivanišević, V. / Špehar, P.* 2005, Early byzantine finds from Čečen and Gornji Streoc (Kosovo), Starinar LV, Arheološki institut, Beograd 2005, 133-160.
- Lovrenović, D.* 2009, Stećci, Bosansko i Humsko mramorje srednjeg vijeka, Sarajevo 2009.
- Капларевић, М.* 2014, Архитектонска пластика и живопис са Градине на Јелици, у: Градина на Јелици, Тридесет година археолошких истраживања, Народни музеј Чачак, Чачак 2014, 53-59.
- Ковачевић, Ј.* 1977, Аварски каганат, Београд 1977.
- Marjanović, I.* 1988, Gromile, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom II, Sarajevo 1988, 146.
- Мано-Зиси, Ђ.* 1979, Царичин град – Justiniana Prima, Народни музеј Лесковац и Народни музеј Београд, Лесковац 1979.
- Mesihović, S.* 2009, Prilozi antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine – dva toponima sa šireg Jajačkog područja, Godišnjak Bošnjačke kulturne zajednice "Preporod", god. IX, Sarajevo 2009, 171-185.
- Милинковић, М. / Шпехар, П.* 2014, Градина на Јелици, Тридесет година археолошких истраживања, Народни музеј Чачак, Чачак 2014.
- Miletić, N.* 1988, Bašča i Bukvica, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988, 142.
- Mrkobrad, D.* 1980, Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Muzej Grada Beograda, Beograd 1980.
- Miletić, N.* 1970, Ranosrednjovjekovna nekro-pola u Rakovčanima kod Prijedora, GZM, Nova serija – sveska XXV, Sarajevo 1970, 119-177.
- Ђурђевић, М.* 1988, Gradina – Bakinci, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom II, Sarajevo 1988, 50.
- Whitby, Michael / Whitby, Mary* 1986, Seven Book, The History of Theophylact Simocatta, Oxford – New York 1986.
- Dodig, D. / Škegro, A.* 2008, Akti salonitanskih sabora održanih u Saloni 530. i 533. godine, Povjesni prilozi 35, Zagreb 2008, 9-23.
- Симоновић, З.* 2009, Прилог проучавању новчаних реформи Диоклецијана, Константина и Анастасија, Ниш и Византија, VII/2009, 395-406.
- Škegro, A.* 2009, Akti Salonitanskih metropolitanskih sabora održanih 530. i 533. godine – analiza, ARCHAEOLOGIA ADRIA-TICA III, Zagreb 2009, 191-204.
- Шпехар О.* 2012, Настанак хришћанске сакралне топографије урбаних простора централног Балкана: од Миланског едикта до почетка 7. века, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2012.